

Zaključna opomba. Tržaška slovenska kulturna ima vendar nekaj posebnosti. To je gotovo socialistična kultura, ki se je med delavstvom širila tudi s pomočjo izredne dejavnosti Ljudskega odra in delavskega tiska (*Rdeči prapor*, *Delavski list*). Tako močno organizirane socialistične kulturne dejavnosti v Gorici ni bilo, čeravno je tu izhajala vodilna slovenska socialistična (od leta 1913, prej socialna) revija *Naši zapiski*.

Branko Marušič

Janez Cvirn, **Trdnjavski trikotnik**. Politična orientacija Nemcev na spodnjem Štajerskem (1861–1914). Maribor : Obzorja, 1997. 389 strani.

Janez Cvirn je v slovensko zgodovino vnesel že doslej veliko novega. Pri tem nimamo v mislih samo njegovih soustanoviteljskih zaslug pri reviji *Zgodovina za vse*, kjer je zavel nov, svež veter, ki je pritegnil številne mlajše kolege, ampak predvsem sistematično in uravnovešeno, predvsem pa brez predsodkov, raziskovanje našega nemštva. To seveda ni bila tabu tema, način, kako se teh vprašanj loteva Cvirn, pa je v določenem smislu bil.

Slovensko zgodovino pisje že od nekdaj boleha za neprijetno boleznijo, da vso krivdo za slovenske neuspehe, krivice in zaostajanje zvrča na romanske, germanske in ogrske sosedo. To je seveda zelo neproblematično početje, pa še hvaležno občinstvo vedno najde. Če lahko na eni strani dejansko svojim pretežno neslovenskim vladajočim slojem marsikaj slabega pripišemo, pa je vprašanje, ali smemo v tem videti vselej zgolj in samo nacionalno nasprotovanje. Ali smemo nacionalna nasprotja, značilna za drugo polovico 19. stoletja, projicirati v vsa stoletja, ki so sledila prihodu naših slovanskih prednikov na to ozemlje? Odgovor je seveda negativen. Kljub jasni in logični argumentaciji se proti takim pogledom dviga precejšnje nezaupanje in celo nakazovanje na sodobno narodno renegatstvo. Čeprav to nedvomno obstaja, pa ga ne želijo videti tam, kjer dejansko je, ker je trenutno politično konjunktorno, ampak ga pripisujejo zgodovinarjem, ki svoje vede ne želijo več ohranjati v funkciji idejnega utemeljitelja narodnoobrambne politike preteklih in sedanjih slovenskih političnih voditeljev dvomljivega slovesa.

Kdor je v preteklosti prebiral slovensko zgodovino 19. stoletja, je razmeroma hitro dobil občutek, da bi Slovenci živeli kot v raji, če ne bi bilo grdih Nemcev, ki so nas držali za vrat. Tako naši predniki, pa tudi še živeča generacija, nismo imeli niti časa, da bi pogledali in ovrednotili svoje lastne voditelje, saj smo morali biti z njimi vedno složni in enotni zaradi narodnih ali razrednih interesov. Slovenci smo nedvomno izjemni mojstri samoprevare in zgodovinarji smo najmočnejši oporni zid te poti.

Janez Cvirn v svoji knjigi analizira štajerske Nemce v drugi polovici 19. stoletja. Kot temeljni vir mu je služilo izjemno bogato časopisje. Ponudilo mu je veliko materiala za Celje in Maribor, že veliko manj za Ptuj in premalo za Brežice. Zato predmet njegove obravnave ni običajni četverkotnik, za katerega smo slišali nekdaj v šoli, ampak se je omejil na trikotnik, ki ga sestavljajo prva tri imenovana mesta. Nasploh bi se veljalo na tem mestu znova začuditi, da so Brežice še vedno ena največjih belih lis slovenskega zgodovino pisja.

Ob pretežni naslonitvi na časopisne vire, ne glede na dejstvo, da boljše možnosti ni, se zastavlja načelno vprašanje, ali smemo stališča, ki jih posamezni članki zastopajo (pogostokrat je bilo tako, da je urednik napisal večino časopisa), obravnavati kot mnenje večine tistih, ki jim je ta časopis namenjen. Odgovor je negativen in ga potrjuje tudi naša stvarnost. Kdor bo bral slovensko in jugoslovansko časopisje iz konca osemdesetih let, zlasti izjave takratnih (in mnogih sedanjih) političnih voditeljev, se bo čudil, kako je mogla Jugoslavija sploh propasti. Cvirn se takšnih problemov zaveda in opozarja na velik razkorak med tistim, kar beremo o nemško-slovenskih odnosih v takratnem časopisju, in tistim, kar nam sporočajo v svojih spominih Josip Vošnjak, Matija Murko, Karel Slanc in drugi. Resnično življenje se pogosto odvija bistveno drugače, kot to načrtujejo ali želijo politiki. Prav opozorila na razlike med »političnimi napetostmi« in dejanskim življenjem so ena temeljnih, žal za nekatere spornih, odlik Cvirnovih knjige.

Avtor je časovno razdelil problematiko v obdobja obrambe ustave, prehoda v nacionalizem, razpota, obdobja v letih 1887–1893, radikalizacije nemške politike in jugoslovanskega vprašanja.

Kot posebno izpostavljene dogodke in procese obravnava še celjsko gimnazijsko vprašanje, državnozbornsko volilno reformo 1907 in boj za štajersko Podravje. Posamezna poglavja so še notranje razčlenjena. Delitev vsebine razkriva veliko predhodno znanje in jasno načrtane raziskovalne cilje. Ker ni obremenjen s preteklostjo, zlasti pa ne z njenimi lažmi, nas zelo suvereno in brez ščuvanja vodi skozi šest desetletij nemško-slovenskih odnosov na Štajerskem.

Iz celotne vsebine ni razvidno, da bi Nemci na slovenskem Štajerskem razvili neko lastno ideologijo. Tihi večini so bili bližje nazori, ki sta jih razvili celovško in mariborsko društvo za sporazumevanje med Slovenci in Nemci že v letu 1848. Nosilci takih idej so bili že pred tem deželni stanovi. Niso bili naklonjeni ideji Združene Slovenije, ki je predpostavljala odcepitev slovenskega dela Štajerske, bili so prepričani o prednostih nemške kulture, katere pridobitve so pogoj za slovenski kulturni in politični razvoj. Gojili so deželno zavest. Za vse to so brez večjih težav dobili dovolj somišljenikov tudi pri slovenskih sodeželanah. Antikranjski sindrom je bil sicer manj učinkovit kot na Koroškem, ni pa bil brez posledic. Na najglasnejše štajerske Nemce so bolj vplivale vsenemške in nemško-avstrijske razmere, zlasti pa dogajanje na Češkem, kot domača realnost. Veliko bolj učinkovita kot protislovenska propaganda je bila zato protijugoslovanska, zlasti po letu 1908. Poleg tihe nemške večine, ki je kot večine preprostih ljudi ni bilo težko zmanipulirati, pa je obstajala tudi skupina nemških »gromovnikov«, ki je vedno sipala žveplo in ogenj na Slovence. Njihova stališča so nekonsistentna. Sklicujejo se na demokracijo, napredek, svobodo, hkrati pa v imenu teh vrednot skušajo zatreti želje Slovencev po uresničitvi istih vrednot. Bralcu se poleg zgodovinskih spoznanj neprestano utrinjajo aluzije na sedanost. Tako se zdi, kot da so najzvestejši Foreggerjevi učenci tisti, ki sedaj izrinjajo slovenski jezik iz znanosti (str. 97–98).

Problematičnosti nemško-slovenskih odnosov na Štajerskem in vsem slovenskem ozemlju v drugi polovici 19. stoletja ne gre zanikati. Slovencem niso bili pripravljeni priznati niti jezikovnih pravic, kaj šele narodnih. Kljub vsemu pa se pri branju Cvirnovе knjige ni mogoče znebiti vtisa, da je bil boj za Nemce vnaprej zgubljen. Bolj so to spoznavali, bolj jih je obvladovala strast in manj so bili razsodni. Potem, ko je »padlo« Celje, je bilo samo vprašanje časa, kdaj bo »padel« Maribor. Zavedam se, da je to povsem heretična misel, da so prevladujoče ocene nasprotno mojemu mnenju, toda demokratizacija države in osamozaveščanje avstrijskih Slovanov in med njimi tudi Slovencev, štajerskemu nemštvu ni bilo v prid. Enostavno premočna je bila narodna zavest štajerskih Slovencev, tudi tistega predela, ki je s prebivalstvom napajal Maribor, da bi smel biti pesimist. Seveda pa se povsem strinjam s tistimi, ki trdijo, da bi bil plebiscit za odločanje med Avstrijo in Jugoslavijo v istem predelu Štajerske v drugi polovici dvajsetih let verjetno zelo neugoden za Slovence oz. za njihovo takratno domovino. Toda to je že druga zgodba.

V slovenskem zgodovinoписju se pri različnih avtorjih zastavlja vprašanje glede kontinuitete nemške politike na Štajerskem v okviru nekdanje Avstro-Ogrske in kasnejše Jugoslavije. Situacija enostavno ni primerljiva in prelom je bil prevelik. Preveč vprašanj o nadaljnjem političnem razvoju v nekdanji »črnožolti« monarhiji, če bi ta še naprej obstajala, je brez odgovora, da bi smeli razmišljati v to smer. Ni se mogoče znebiti vtisa, da so prepričanja o kontinuiteti politike štajerskega nemštva bolj rezultat političnih potreb kasnejših obdobij, zlasti opravičevanj nekaterih nečastnih, če že ne zločinskih dejanj, kot pa realnosti. Povedano drugače, v slovenski politiki na Štajerskem v obdobju 1861–1914 ne vidim vzrokov in opravičila za dogajanje v Sterntalu in na Pohorju ter zlasti v okolici Celja in drugod na Slovenskem neposredno po koncu II. svetovne vojne in še nekaj let kasneje. Nenazadnje, nikjer nisem slišal toliko negativnih ocen tega divjanja in pobojev kot ravno od Slovencev na Slovenskem Štajerskem. Lastnih grehov enostavno ne gre opravičevati s kazanjem na tuje, še zlasti, če se njihovi »storilci« ne morejo braniti, pa še primerljivi niso.

Zgodovina Slovenske Štajerske je izjemno zanimiva, še zlasti, ker se prepletajo nacionalni in socialni elementi. Slovensko zgodovinoписje slednje preveč zanemarja, čeprav ni bilo tako malo napisanega. Štajersko nemštvo je sedaj že razmeroma dobro obdelano, zanimivo pa bi bilo brati razprave o delavstvu in še posebno kmetih v času med obema svetovnima vojnama. Dragocene bi bile zlasti mikroštudije. Koliko kmetov so spravili na kant, sicer po lastni krivdi, slovenski advokati, ki so bili najbolj glasni v kazanju s prstom na tamkajšnje Nemce. Dejstvo, da so bili kasneje aktivni v NOB in silno blizu režimu po II. svetovni vojni, jih tega ravnanja ne opravičuje. Zanimivo je spoznanje, da so ravno mnogi izmed njih bili pripravljeni pisati najbolj »tehtne« elaborate o nemškem zatiranju Slovencev. Zelo radi se izpostavljajo tudi v sodobni proticerkveni in protiverski gonji. Zaman pa iščete v naši historiografiji opis odnosa do delavcev, ki ga je imel na primer

mariborski tovarnar Hutter. Kaj ko bi njegov primer predstavili sedanjim delodajalcem, še pred nekaj leti največjim borcem za delavske pravice in njihovim pokroviteljem?!

Avtor je svojemu izjemno pomembnemu delu za razumevanje slovenještajrskega nemštva in tamkajšnje zgodovine nasploh dodal še dve dragoceni prilogi. Prva vsebuje podatke o nakladi časopisja na Štajerskem v letih 1886–1894 in 1901–1911 po četrletjih, druga pa biografije nekaterih spodnještajrskih nemških politikov. Slovensko napredno zgodovinopisje nič kaj rado ne ugotavlja, da prevladujejo med njimi liberalni in celo socialistični »naprednjaki« vseh možnih vrst. Knjiga ima tudi nemški povzetek, ki bi pa lahko bil nekoliko daljši, saj je tematika zanimiva tudi za avstrijske Štajerce in širše.

Cvirnova knjiga sproža številna vprašanja, ki presegajo njen kontekst. V nasprotju z večino njegovih dosedanjih del je mogoče malo manj pripovedna, zato pa bolj učenjaška, zahtevna. Za večerno branje ni ravno najbolj priporočljiva, saj sproža mnoge razburljive misli. Je sad temeljitega dela, predvsem pa rezultat spoznanja, da je vse, kar se je dogajalo na našem ozemlju, naša zgodovina. To je eden najbolj globalnih premikov v slovenskem zgodovinopisju. Pripravljali so ga tisti, ki so že v preteklosti zahtevali spremenjen pristop do zgodovine meščanstva in plemstva, dokončno pa izpeljali tisti, ki so se otesli stereotipov. Med vidne nosilce tega preobrata sodi tudi Janez Cvirn.

Stane Granda

Milan Pahor, *Jadranska banka. Blesteča in tragična zgodba največjega slovanskega denarnega zavoda v Trstu*. Trst : Narodna in študijska knjižnica in Slovenski raziskovalni inštitut, 1996. 303 strani.

Verjetno ni daleč od resnice, če zgoraj navedeno Pahorjevo delo štejemo kot zadnji del trilogije o tržaškem gospodarstvu pred prvo svetovno vojno. Če sta bila »Slovensko denarništvo v Trstu« (M. Pahor, 1989) in »Narodni dom v Trstu« (več avtorjev, 1995) osnovi za elementarno srečevanje bralstva s tržaškim gospodarskim in kulturnim razvojem do prve svetovne vojne, pomeni delo »Jadranska banka« vpogled v dinamično tržaško dogajanje, ki je presegalo le lokalne okvire neke narodne skupnosti, ki se je sama in brez zunanjih podpor, konsolidirala v prostoru mednarodne delitve dela.

Ker vemo, da se je zgodovinska karta Evrope formirala na osnovi nasilja in moči, si tudi naše in sosednje zgodovinopisje ne more zatiskati oči pred dejstvom, da so nekatere države dosegle svoj status na račun drugih, ki so prav zaradi tega ostajali na ravni neizživetih državnosti, ali enostavneje, na ravni nezgodovinskega naroda. Po prehodu v novi vek so se nekatere evropske države, tudi zaradi kolonializma in odkritij industrijske revolucije, hitreje povzpеле do statusa velesile. Nesorazmeren razvoj na področjih usklajenega razvoja kontinenta je Evropi v naslednjih stoletjih povzročil veliko težav in sprožal svetovne kataklizme, ki jih drugi kontinenti niso poznali.

Tudi Slovenci smo bili do neke mere žrtve takega razvoja. Narodna prebujša se je pri nas začela sicer skupaj z drugimi, vendar se je realizacija nacionalnega zedinjenja za t.i. nezgodovinske narode v večnacionalnem Habsburškem cesarstvu žal odmikala tja do njegovega konca. To nas je v času pred prvo svetovno vojno izpostavljalo pritiskom močnejših narodov, ki so svoj zapoznели razvoj na področju kolonializma in imperializma kanili nadoknaditi v nekonsolidiranih delih Evrope. Večnacionalni imperiji, ki so se raztezali od nas proti severu in vzhodu, so postali že anahronizem, ki naj bi ga odnesel čas, in tja so bili usmerjeni interesi neokolonialistov.

V tem pošastnem trenju nacionalističnih mlinskih kamnov se je tudi pri Slovencih zbujala zavest, da bo na ciljni črti bodoče nacionalne realizacije neizreklija gneča. Različni so temu vprašanju (razvoju slovenskega nacionalnega vprašanja) namenjali veliko pozornosti, znano pa je, da se je narodna ideja morala prebijati med Scilo in Karibdo versko-političnega integralizma, ki se je večinoma pojavljala v kontinentalnih dednih deželah, kjer so prebivali Slovenci.

V Trstu so se, tudi zaradi močnih raznarodovalnih teženj vodilne italijanske oligarhije, pojavi političnega zorenja nekoliko razlikovali. Tržaški Slovenci so se predvsem od ustavne dobe naprej skozi vso drugo polovico prejšnjega stoletja sklicevali na enotnost, ki so jo ob istozvočnem imenu